

האמונה בנסים נסתרים

דברי הרמב"ן בפירושו עה"ת סוף פרשת בא, הם מהיסודיים והידועים מתוך כתביו. בתוך דבריו הוא כותב: "ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כולה, שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם".

מהי הכוונה ב"נסים הנסתרים"? במבט שטחי היה מקום להבין שהכוונה לטבע העולם, שחייבים להכיר כי הטבע אינו פועל לבד אלא הקב"ה מפעיל אותו. הטבע פועל כך כי הוא רצונו התמידי, ולזה מתכוונים כשאומרים שהטבע הוא נס. ואלו דברי רבי חנינא בן דוסא (תענית כה.): "מי שאמר לשמן וידלוק הוא יאמר לחומץ וידלוק" - לרבי חנינא בן דוסא מה ששמן דולק הוא אותו נס כמו אם החומץ דולק. נשתדל לבאר אם אכן לכך התכוון רבינו.

עוד יש להבין מה שכותב, כי מי שאינו מאמין ומודה בנסים נסתרים אין לו חלק בתורת משה רבינו. מדוע חסרון באמונה זו היא כפירה בתורה? אם היה כותב שזו כפירה בהשגחה או בחידוש העולם היינו מבינים, כי מי שחושב שהטבע פועל לבד הוא כופר בה, אבל כיצד נבין שזו כפירה בתורת משה?

בנוסף לכך - הרמב"ן אינו עוסק בטבע, אלא "שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם נסים", ולא על הטבע עצמו. ועוד יש להבין, מדוע לקרות לטבע בשם נס, הרי מדובר ברצון תמידי ומדוע להגדירו כנס? הרי נס פירושו שינוי מטבעו של עולם, והטבע אינו שינוי ממנהגו התמידי.

כמדומה שהמפתח להבין את דבריו מונח במה שכותב בדרשת תורת ה' תמימה (עמ' נח): "ומן המצוות האלה [שהן זכר ליציאת מצרים] וההתמדה בהם, שאדם מכיר מהם ומודה בהם על הנסים המפורסמים המורים על החידוש והידיעה וההשגחה, שלשה יסודות התורה שהזכרנו, מהם אדם מודה על הנסים הנסתרים החווים תמיד, כי רוב בני אדם סבורים שאין הא-ל פועל תמיד בנסים אלא עולם כמנהגו נוהג, וכן סבורים רבים מן החכמים בעלי העיון והרב מכללם [כוונתו להרמב"ם]. וכשאנו מעיינים יפה אנו רואים שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עליו השלום עד שיאמין שכל דברינו ומעשינו כולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם וכו'".

התברר לנו שכוונתו היא לחלוק על דעת הרמב"ם, ולדעתו טעות זו נפוצה. וזו הוכחה שאין הרמב"ן עוסק באמונה שהקב"ה הוא המנהיג את הטבע והוא שאמר לשמן וידלוק, כי אין צד בעולם שהרמב"ם יחלוק על יסוד זה. לכן עלינו להשתדל לברר את מה שרבינו חידש לנו.

שיטת הרמב"ם

יש להקדים ולבאר היכן כתב "שאין הא-ל פועל בנסים אלא עולם כמנהגו נוהג", כפי שהרמב"ן מביא בשמו. דבריו נמצאים בחיבור שמונה פרקים להרמב"ם (פרק ח) וכך הוא כותב: "המאמר המפורסם... ששיבת האדם וקימתו וכל תנועותיו ברצון ה' יתברך וחפצו, הוא מאמר אמיתי על צד אחד. והוא כמי שהשליך אבן על האויר וירדה למטה, שאמרנו בה שברצון השם יתברך ירדה למטה וכו'. לא שהשם יתברך רצה בעת שהתנועע זה החלק מן הארץ, שיתנועע למטה [אלא פועל "ברצון שקדם", הכוונה שהקב"ה קבע חוקי הטבע, ורצונו ית' שהעולם יתנהל על פיהם]. ובזה חולקים המדברים [כת פילוסופים ערביים], כי שמעתי אומרים שהרצון בכל דבר

מוריה, שנה שלושים ואחת, גליון ט-י (שסט-שע), כסלו תשע"ב •

עת אחר עת תמיד [שאינן מהלך של סיבה ומסובב אלא פועל ברצון חדש על כל פעולה שנעשה]. ולא כן נאמין אנחנו אך הרצון היה בששת ימי בראשית שימשכו הדברים כולם על טבעם תמיד". לפי מהלך זה יש להבין כיצד נסביר את כל שינויי הטבע. לכן ממשיך הרמב"ם: "ומפני זה הוצרכו החכמים לומר כי כל המופתים היוצאים חוץ לטבע אשר היו, וגם אשר עתידים להיות מאשר יעד בהם הכתוב, כולם קדם בהם הרצון בששת ימי בראשית, והושם בטבע הדברים אז שיתחדש בהם מה שיתחדש. וכאשר יתחדש הדבר בעת הצורך, יחשבו הרואים בו שעתה נתחדש, ואין הדבר כן".

סובר הרמב"ם כי הקב"ה רצה מאז ששת ימי בראשית שהעולם יתנהל לפי חוקי הטבע, וזה מה שנקרא "עולם כמנהגו נוהג". ואף שבידו לעשות נסים, והוא אכן פועל כך בזמן מן הזמנים, אין רצונו שהחוקים ישתנו באופן קבוע. והנסים והשינויים הנעשים בבריאה, כבר הוכנסו מאז ששת ימי בראשית כחלק מחוקי הטבע.

ביאור דעת הרמב"ן

בדעת הרמב"ן נראה, שאין ספק כי ישנה מציאות הנקראת "טבע", וכך מפורש בדבריו (בדרשה הנ"ל עמ' עג): "שאינן הקב"ה בורא עכשיו תמיד יש מאין, אלא פועל וממציא דבר מדבר, מתמיד ההויה וכו'. והראשונים קיימים ואין בהם הפסד כלל ולא הויה עכשיו. ומכל מקום אין ענין "לעד לעולם" מורה על קיום העולם לעדי עד, כמו שחשב הרב בספר המורה, אלא שענינו שנתן בהם כח הקיום וכו'. וזה 'חך נתן ולא יעבור', כי נתן בהם חוק להיותם תמידים בפעולתם, ולא יעבור החוק ההוא שנתן בהם לעבור מצורה לצורה בהיותם כמו התחתונים [שצורתם משתנה] וכו'". כלומר באופן שהעולם מתנהל ישנם חוקים קבועים שאינם משתנים, והוא "הנקרא "טבע". וכך מגדיר החזון איש את הטבע (קובץ אגרות, חלק א מכתב לה): "דע לך יקירי שאין כאן לא חטא ולא אשמה, רק מחוקי הטבע להתעייף, ואין ראוי לזלזל בחוקי הטבע, כי מה שאנו קורין טבע, המכוון בזה רצון היותר מתמיד של המהות כל היות יתברך".

יש להבין שאין חולק כי הנהגה הקבועה הזאת: "עולם כמנהגו נוהג" - ומה שנקרא "טבע", אינו מוגדר כנס! גם הוא מה שיש בו שינוי ממנהגו של עולם, וליתר דיוק: הקורה בעולם שלא לפי החוקים הקבועים. מאידך גיסא, יסוד התורה הוא שהעושה מצוות מקבל גמול, וחובה לברכה שפע ואריכות ימים, וכן להיפך ח"ו. כל ההבטחות והיעודים בתורה מוכיחים על יסוד הזה.

כיצד ניישב את שתי ההנהגות כאחת. מצד אחד הנהגה של טבע, ומצד שני הנהגה של שכר ועונש? בנקודה זו נחלקו הראשונים. הרמב"ם סובר שהקב"ה הטביע בראשית הבריאה שהטבע ישתעבד לשכר ועונש. אולם הרמב"ן סובר שהנהגה זו שנקבעת על ידי קיום התורה והמצוות אינה חקוקה בחוקי הבריאה, אלא היא מוגדרת כ"נס". כאשר ההנהגה הקבועה משתנה בפירסום, הרי זה נס נגלה. אך כאשר ההנהגה הנראית לעין היא 'עולם כמנהגו נוהג', ומה שקורה באמת הוא רק תוצאה מקיום התורה ולא מחוקי הטבע, הרי זה "נס נסתר". דהיינו, הנס מכוסה מעינינו במסך הטבע.

מקור נאמן להבנה זו מדברי הרמב"ן (שמות ו, ב): "כי לא תבא על אדם טובה בשכר מצוה או רעה בעונש עבירה רק במעשה הנס, ואם יונח האדם לטבעו או למזלו לא יוסיפו בו מעשיו דבר ולא יגרעו ממנו. אבל שכר כל התורה ועונשה בעולם הזה הכל נסים והם נסתרים, יחשב בהם לרואים שהוא מנהגו של עולם, והם באדם עונש ושכר באמת".

מבואר כאן להדיא בדבריו, שהגדרה של "נס נסתר" היא: הנהגה של שכר ועונש המובילה את הנהגת הטבע בהתאם למעשי האדם.

♦ מוריה, שנה שלושים ואחת, גליון ט-י (שסט-שע). בסלו תשע"ב

כעת מאירים דבריו: "שאין לנו חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם וכו'". אנו חייבים להאמין שדברינו ומקרינו הם כולם נסים. ישנה הנהגה קבועה הנקראת טבע ולא נס ואין היא קובעת את "דברינו ומקרינו", אלא אם יעשה המצוות יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם יכריתנו ענשו".

אמונה זאת היא יסוד התורה, שרק היא הקובעת לנו את כל הקורות לנו - אף נגד חוקי הטבע הקבועים. התורה היא הקובעת אף נגד מנהגו של עולם, ולכן אין לנו חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין... שכולם נסים אין בהם טבע וכו'. החושב שהטבע פועל לבד הוא כופר בהקב"ה, אבל כאן עוסק רבינו באמונה בתורת משה רבינו, על החובה לדעת כי מעשינו הם הקובעים את ההנהגה איתנו.

בדרשת תורת ה' תמימה (עמ' נח) מאריך רבינו בביאור ענין זה וכותב: "וכשאנו מעיינים יפה אנו רואים שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עליו השלום עד שיאמין שכל דברינו ומעשינו כולם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם, שהרי יעודי התורה כולם נסים ומופתים גמורים הם, כי אין הפרש למי שמעיין יפה בין שנאמר פלוני צדיק ימלא ימיו ויחיה שמונים שנה בהשקט ובשלום ובלא חולי ומדוה, ובין פלוני שאכל תרומה ימות, או חנניה בן עזור שנאמר לו 'השנה אתה מת וגו'' ובין קריעת ים סוף".

על פי דברים אלו מתבאר מה שכתב לפנינו: "ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים, שהם יסוד התורה כולה". בנס נגלה ובשינוי טבעו של עולם מתברר שהקב"ה הוא שקובע את ההנהגה כרצונו, ולא הטבע, ולכן יתכנו נסים. מנסים אלו נמצאנו למדים כי אף אם הטבע לא השתנה והעולם מתנהל כמנהגו, מכל מקום קיום התורה והמצוות קובע את הקורות אותנו. גם הנהגה זו היא נס, כי היא שונה ממנהגו של עולם - אבל בהסתר.

נמצאנו למדים כי "כל יסודות התורה בנסים נסתרים הם. ועם התורה אין בכל עניינו רק נסים - לא טבע ומנהג, שהרי יעודי התורה כולם אותות ומופתים (לשונו, בראשית מו, טו).

סיכום

הרמב"ם סובר, כי כל שינויי הטבע נקבעו מראש כחלק מהנהגת הבריאה, וכן כל הקורות אותנו כגמול על מעשינו, הכל הוטבע בראשית הבריאה.

לעומת זאת סובר הרמב"ן שהטבע פועל עם החוקים שלו, לנהל את העולם באופן קבוע. אבל המאורעות הקשורים למעשי האדם בקיום התורה והמצוות, אינם נקבעים או מוגבלים בחוקי הטבע אלא מכופפים את הטבע. אמונה זאת היא יסוד כל התורה כולה.

ומהי ההגדרה של נס, כיצד נבין מהו נס נסתר? הטבע אינו מוגדר כנס כי הוא הנהגה קבועה מכח רצונו ית', ואילו נס הוא מה שקורה שלא לפי חוקי הטבע. אם השינוי בגלוי, הוא נס נגלה. אם השינוי קורה בלי ידיעתנו או בלי שנראה לעין, הוא נס נסתר. מאחר והתורה היא הקובעת את ההנהגה הטבעית על פי קיום המצוות, לכן ההנהגה של "הנסים הנסתרים" היא יסוד התורה.

התבאר לנו בדברי הרמב"ן שחובתנו להאמין כי דברינו ומקרינו הם נסים נסתרים, והמכריע בהם הם המצוות והמעשים שלנו.

אין כאן המקום להאריך בשיטת הרמב"ם, אבל ברור - וכך מבואר בדבריו בכמה מקומות - שגם לשיטתו יש השפעה ויחס בין מעשינו והקורות אותנו. כל מה שמגיע לאדם הוא בדקדוק גמור, אלא שדרכי הנהגה נקבעו מראש כחלק מהטבע. מטרתנו במאמר זה היתה לברר את שיטת הרמב"ן.

מוריה, שנה שלושים ואחת, גליון ט-י (שסט-שע), כסלו תשע"ב *

השלכה מעשית מהברלי השיטות

ידועים דברי הרמב"ן בפרשת בחוקותי: "ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון ה'?" המעיין היטב בדבריו (שם כו, יא) מבין שההוראה שלו ביחס לרופאים היא השלכה ישירה ממה שכתב על הנסים הנסתרים, וכה דבריו: "הברכות אף על פי שהם נסים, הם מן הנסים הנסתרים שכל התורה מלאה מהם כאשר פירשתי (בראשית יז, א). והם אפילו ליחיד העובד [את ה']", כי כאשר יהיה האיש החסיד שומר כל מצוות ה' אלוקיו, ישמרהו הא-ל מן החולי והעקרות והשיכול וימלא ימיו בטובה.

אבל אלו הברכות שבפרשה הזאת הן כלליות בעם, והן בהיות כל עמנו כולם צדיקים וכו'. ואף על פי שהם נסים נסתרים, שעולם כמנהגו נוהג עמם, אבל הם מתפרסמים מצד היותם תמיד לעולם בכל הארץ וכו'.

והכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים, לא יתנהג עניינם בטבע כלל וכו', ויסיר מחלה מקירבם עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל, כמו שאמר (שמות טו, כו): "כי אני ה' רופאך". וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקרם עוון שיחלו לא ידרשו ברופאים רק בנביאים וכו'. אבל הדורש השם בנביא לא ידרוש ברופאים. ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון השם, אחר שהבטיח 'וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך' (שם כג, כה)?! והרופאים אין מעשיהם רק על המאכל והמשקה להזהיר ממנו ולצוות עליו".

נמצאנו למדים בדעת רבינו, כי אף שהעולם מתנהל בדרך הטבע אפשר שיתנהגו איתנו בהנהגה של נסים נסתרים, וכל הקורות אותנו יקבעו על פי מעשינו, ולכן אין ראוי להשתייך להנהגה זו ללכת לרופאים. ומצאנו תביעה על חזקיהו המלך בחלותו (דברי הימים ב' טז, יב): "גם בחליו לא דרש את ה' כי ברופאים", כי לפי דרגתו לא היה צריך להשתדל ברפואתו דרך הרופאים.

דעת הרמב"ם בענין היתר רפואה

מדברי הרמב"ם אודות הנהגתו של חזקיה המלך שגנו את ספר הרפואות, נראה שחולק על דעת הרמב"ן, ואינו רואה חסרון בהליכה לרופאים כדי להתרפאות.

חז"ל אומרים (פסחים נו.): "ששה דברים עשה חזקיה המלך, על שלשה הודו לו וכו'. גנו ספר הרפואות והודו לו". מבאר הרמב"ם (בפירוש המשנה): "ספר הרפואות היה ספר שהיה עניינו להתרפאות בדברים שלא התירה תורה להתרפאות בהן וכו'. ומחבר זה הספר לא חיברו אלא על דרך החכמה בטבע המציאות, לא על דרך שיעשה אדם פעולה ממה שנכתב באותו הספר, וזה מותר וכו'. וכאשר השחיתו בני אדם דרכם והיו מתרפאים באותן הדברים הסירן וגנזן וכו'.

ואני הרבתי לך דברי בזה הענין, לפי ששמעתי וכן פירשו לי הענין, כי שלמה חיבר ספר רפואות כשיחלה שום אדם או יקרנו שום חולי מן החוליים היה מתכוין לאותו הספר... והיה מתרפא. וכאשר ראה חזקיה כי בני אדם לא היו סומכין על השם יתברך הסיר אותו וגנזו.

ואתה שמע הפסד זה המאמר ומה שיש בו מן השגיונות וכו'. ולפי דעתם הקל והמשובש, האדם כשירעב וילך אל הלחם ויאכל ממנו, בלי ספק שיכריא מאותו חולי החזק חולי הרעב. אם כן כבר נואש ולא ישען באלוקיו. נאמר להם: הוי השוטים, כאשר נודה לשם בעת האכילה שהמציא לי מה שישביע אותי ויסיר רעבתנותי ואחיה ואתקיים, כן אודה לו שהמציא לי רפואה ירפא חליי כשאתרפא ממנו".

אף שהרמב"ם מודה שהטבע משתנה לפי המעשים שלנו, מכל מקום אין הוא מותח ביקורת

♦ מוריה, שנה שלוש ואחת, גליון ט-י (שסט-שע), כסלו תשע"ב

על ההולכים לרופאים ומשתמשים בסמי הרפואה. הסיבה לכך, כי הקב"ה נתן לנו את הטבע להשתמש בו אף להבריא את החולה. אבל לדעת הרמב"ן ישנה הנהגה שאינה תלויה בטבע, היא הנהגת ה' איתנו בנסים נסתרים. ולכן יש לאדם החולה לפשפש ולתקן את מעשיו, ולא לחפש את הרופאים ואת דרכי הטבע.

ביאור בשיטת הרמב"ם בענין זה והרחבה בביאור דברי הרמב"ן סו"פ בא, יעויין עוד בקונטרסי 'נפלאות האמונה'.

אוצר החכמה

ת"ח 1234567

ת"ח 1234567

ת"ח 1234567

ת"ח 1234567

ת"ח 1234567